

Světový názor a autorská (sebe)reflexe v české historiografii soudobých dějin

Antonín Kudláč

Katedra literární kultury a slavistiky, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

Svého času se Vít Strobach pokusil vymezit roli historika při formování kolektivní paměti, zejména pak paměti národní.¹ Historikové v éře moderny podle něj vystupovali jako „nositelé paměti“ (podobně jako v předmoderních dobách šamanů a věštců), jejichž úlohou je vytvářet a hlídat „velká vyprávění“ (metanarace), kterými se řídí společnost. Tuto svoji politickou roli přitom často zastírali deklarovanou objektivitou, která připouštěla diskusi o faktech, nikoli ovšem o jejich sociálních rámcích. Strobach poukázal na to, že i v postmoderní době, v níž je význam metanarací zpochybňován, se historikové snaží ovládat paměť, která má hlavně legitimizovat vyprávění o minulosti. To dokumentoval na sporech kolem smyslu a zaměření Ústavu pro studium totalitních režimů.²

Strobach předložil vlastní pojetí, které představuje historika spíše jako herce ve „hře dějin“; herce dramatu, které si sám napsal a nabízí je publiku. To si pak vybere takového vypravěče, jemuž důvěřuje, jenž je blízký jeho paměti a který zároveň chápe, že jde o poznání velmi subjektivní. V tomto ohledu Strobach dokonce přirovnává historika k básníkovi, který vyprávěním příběhem utváří kolektivní identitu a přináší tím štěstí celé obci. Ta ho ovšem může kdykoli vyměnit za jiného, lepšího.³

Snad žádný historik dnes už není vnitřně přesvědčen o tom, že jeho odborná činnost přináší objektivní výklad minulosti a že je jakožto vědec schopný oprostit se od své individuality. Přestože je toto konstatování v podstatě banální, nelze přehlédnout, že jen výjimečně (alespoň v profesní komunitě tuzemské historiografie)

---

¹ Tento text vychází z příspěvku předneseného na sympoziu Fakulty filozofické Univerzity Pardubice „Paměť ve vědě a umění – možnosti, limity, perspektivy“, které se konalo v Kutné Hoře 15. září 2021. Příspěvek byl pro publikační účely rozšířen a doplněn. Za mnohé připomínky a přínosnou diskusi děkuji kolegovi Jiřímu Studenému a oběma recenzentům.

² STROBACH, Vít: Historik jako nositel paměti, dějiny a hra. In: *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 6, č. 2 (2009), s. 232–250.

³ Tamtéž, s. 247–250.

se k tomu přihlíží, například při hodnocení sporů a polemik, které se týkají odborné interpretace historických jevů.⁴

Většina českých historiků a historiček komunikuje jak mezi sebou, tak směrem k veřejnosti z pozice „objektivního vědce“ – patrně na základě cechovních pravidel, že takto se to „má dělat“ a že to publikum vlastně očekává. Mnohým to i z hlediska jejich vnitřního ustrojení zcela vyhovuje. Historik je často explicitně vyzván, aby vystupoval v roli experta, jakéhosi „garanta historické pravdy“, uvádějícího informace o minulosti „na pravou míru“. Zejména v masmediálním provozu, v němž se prakticky neustále prolínají fakta a fikce, je ovšem taková role značně svízelná, jak svého času ukázal Jiří Hanuš ve stati o debatách kolem historické věrohodnosti televizního seriálu *Bohéma*.⁵ I nadále někteří současní dějepisci občas vystupují jako ti, jejichž úkolem je upozorňovat například na instrumentální využívání historických argumentů v politickém boji.⁶

V této souvislosti proto není překvapivé, že v současné české historiografii převažují texty, v nichž je záměrně potlačena autorská subjektivita. Její význam si přitom někteří naši dějepisci dobře uvědomují. Například Martin Nodl v epilogu k souboru svých textů *Na vlnách dějin*, když mnohdy velmi osobně komentuje v knize obsažené texty, píše, že „jasně deklarovaný konfesní přístup nemusí být na škodu, pokud je traktován se vši otevřeností. Má stejnou hodnotu jako přístup liberální, konzervativní či marxistický. Historiografie není bezhodnotová věda, naopak, projevují se v ní individuální rysy a individuální představy...“⁷

Následující text si nečiní ambice být analytickou studií *sensu stricto*. Spíše chci nabídnout úvahu nad způsoby, jimiž se ve své práci projevuje historik coby tvůrčí jedinec. Jde o téma jistě nesmírně široké, soustředím se proto pouze na vybraná díla českých historiků a historiček, jež spadají do oblasti soudobých dějin a vyšla v nedávno uplynulých letech, takže mohou být chápána jako aktuální ve vztahu k současným debatám o pojetí výzkumu naší nepříteli vzdálené minulosti. Suma rozebíraných textů v žádném případě nemá být vyčerpávající reprezentací problematiky, nýbrž pouze vzorkem k otevření diskuse nad tématem, které si podle mne pozornost v každém případě zaslouží.

⁴ Běžně se v této souvislosti objevují spíše vyhraněně subjektivizující pojmy typu „lež“, „zkreslování dějin“ či „pravda o dějinách“, a komplementárně k nim pak vypjatě objektivistické výrazy jako „nevědecký přístup“ nebo „metodologická zaostalost“ a podobně.

⁵ HANUŠ, Jiří: Má Bohéma: Meze a možnosti historikova soudu. In: *Historie – otázky – problémy*, roč. 9, č. 2 (2017), s. 72–80.

⁶ Viz např. STEHLÍK, Michal – GROMAN, Martin: *Přepište dějiny*. Brno, Jota 2021.

⁷ NODL, Martin: Závěr: Dějiny dějepiscectví jako *ego historie* II. In: TÝŽ: *Na vlnách dějin: Minulost – přítomnost – budoucnost českého dějepiscectví*. Praha, Argo 2020, s. 287–305, cit. s. 288–289.

Proč právě soudobé dějiny? Na dějepiscovo chápání „nedávných“ historických událostí má dosud živá paměť nezanedbatelný vliv, a právě výsledky zkoumání soudobých dějin proto skýtají dobrou příležitost k hledání názorového pozadí historikovy práce. Zdeněk Vašíček s Françoise Mayerovou kdysi označili historiografii za „paměť historiků“, kteří tvoří dějiny uspořádáním různých překrývajících se sociálních časů. Zvláště přitom poukázali na soudobé dějiny, při jejichž zkoumání se historik dostává do dosti problematické pozice pozorovatele, svědka a současně účastníka událostí.⁸

Základním pojmem mého uvažování je „světový názor“. Tento termín, byť je dosud – zvláště v evropských společenských a humanitních vědách – chápán jako zatížený dobovými významy z období totalitních režimů, dlouhodobě patří k využívanému a analyticky funkčnímu pojmovému aparátu hned několika oborů. Proto je namísto transdisciplinární zobecnění.⁹ Mým úvahám je poměrně blízké psychologické pojetí světového názoru u Karla Jaspersa z období kolem první světové války, v jehož rámci tento filozof spojuje subjektivní a objektivní stránky lidského života. Ty první odvozuje od postojů, na jejichž základě člověk jedná v konkrétních životních situacích, zatímco druhé jsou formovány „obrazy světa“, tedy způsoby vnímání reality, které se stávají integrální součástí lidské osobnosti. Jaspers pak podle reakce na „mezní situace“ (smrt, náhoda, vina atd.) rozděluje lidi do několika „duchovních typů“ odpovídajících světovým názorům, v nichž hledají ochranu a zakotvení.¹⁰ Pro uvažování o vědecké práci dále považuji za inspirativní koncepci německého sociologa Karla Mannheima. Ten spatřuje projevy světového názoru především v „kulturních výtvorech“ (tedy ve výsledcích lidské interakce) a jejich „dokumentárním smyslu“, jenž umožňuje badateli nahlédnout alespoň část celku konkrétní epochy.¹¹ Mannheim tedy světový názor spojuje jak s historickým vývojem, tak se sociálními interakcemi.

⁸ VAŠÍČEK, Zdeněk – MAYER, Françoise: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. In: TÍŽ: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Brno – Praha, Centrum pro studium demokracie a kultury – Triáda 2008, s. 153–185.

⁹ Velmi dobrý historický přehled s důrazem na filozofické, teologické a antropologické myšlení přináší David K. Naugle v monografii *Worldview: The History of a Concept* (Grand Rapids (Mich.), Eerdmans 2002).

¹⁰ Podrobněji viz SOUKUP, Jiří: *Karl Jaspers: Světový názor a psychologie*. In: BOROVIČKA, Lukáš (ed.): *„Světový názor“ od Humboldta k Eagletonovi: Komentovaná antologie textů k dějinám pojmu*. Praha, Academia 2017, s. 45–50, zde s. 47–48. Překlad kapitoly o „obrazech světa“ z Jaspersova díla *Psychologie der Weltanschauungen* viz *tamtéž*, s. 51–62.

¹¹ Viz BOROVIČKA, Lukáš: *Karl Mannheim: Světový názor jako totalita a jako styl myšlení sociální skupiny*. In: *Tamtéž*, s. 87–94, zde s. 87–89. Překlad části Mannheimova eseje „Beiträge zur Theorie der Weltanschauungs-Interpretation“ viz *tamtéž*, s. 95–109.

V českém sociálněvědním myšlení podnětně přispěl k uvedené problematice sociolog Miloslav Petrussek v jedné z kapitol své knihy *Úvahy o postavení sociologie v nealternativní společnosti*, která vyšla již v osmdesátých letech jako samizdat.¹² Individuální světový názor může mít podle Petruska tři formy: „bezprostřední životní názor“, který získává každý na bázi svých životních zkušeností, výchovy a vzdělání; vědomé teoretické kladení „světonázorových otázek kosmologicko-kosmogonických, antropologicko-etických a sociálních“ a odpovídání na ně; a rozvinutá podoba světového názoru, která je obvykle vyjádřena filozofií.¹³ Vzhledem k době vzniku díla je pochopitelné, že jeho autor přemýšlí nad vznikem „kognitivní disonance“ v případě střetu oficializovaného světového názoru s první a druhou výše uvedenou formou. Jedinec je tedy podle Petruska vystaven „permanentní potenciální volbě“, z níž vyplývá etická odpovědnost za sdílení konkrétního světového názoru.¹⁴

Světový názor v české historické vědě dosud nepředstavuje etablovaný termín. Ojediněle tento pojem nalezneme v textu Jiřího Štaifa (přínejmenším v jeho názvu) pojednávajícím o pozici Jana Slavíka v dějepisectví třicátých let minulého století, v němž autor zohledňuje sociální kontext oboru, spojeného tehdy zejména s takzvanou Gollovou školou. Samotný termín ovšem Štaif nijak nevyvětluje a mnohem více se opírá o pojem „habitus“ (bez odkazu na Pierra Bourdieu), jenž určitě lépe odpovídá jeho záměru postihnout diferenciaci sociálního pole historiografie, ve kterém Slavík zaujímal místo „intelektuálního furianta“ (jak ho Štaif označuje).¹⁵

I přesto – nebo možná spíše právě proto – vycházím z předpokladu, že každý historik a každá historička představují svébytné individuuum, a jako takoví jsou ve své odborné práci tematicky i metodologicky formováni osobním světovým názorem. Ten přitom chápu – v intencích výše citovaných koncepcí – jako rozsáhlý komplex názorů a postojů formovaných výchovou, vzděláním, vzpomínkami, generačními vazbami a řadou dalších vlivů, který lze do jisté míry rekonstruovat na základě četby historikových textů, ať už mají, či nemají výslovně vědecký charakter.

---

¹² Zde se opírám o oficiální vydání z počátku 90. let.

¹³ PETRUSEK, Miloslav: *Alternativní sociologie: Úvahy o smyslu sociologie v nealternativní společnosti*. Praha, Klub osvobozeného samizdatu 1992, s. 184.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 188–189.

¹⁵ ŠTAIF, Jiří: Jan Slavík a „necechovní“ diskurz: Sociální dějiny mezi světovým názorem, historickým konceptem a historikovým habitem. In: BABKA, Lukáš – ROUBAL, Petr (eds.): *Život plný střetů: Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978)*. Červený Kostelec – Praha, Pavel Mervart – Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna 2009, s. 85–95.

Záměrně dále ponechávám stranou širší filozofické interpretace dějepisného psaní a obecně vědeckého poznání, v období moderny spjaté zejména s rozvojem fenomenologie a hermeneutiky, jakkoli druhý zmíněný pojem s tématem mého textu nepochybně souvisí. V určitém makropohledu by se téma jistě vztahovalo i k takzvané sociologii vědění, jíž se ovšem vymykám tím, že se soustředím jen na bezprostřední předpoklady řemeslných aktivit historika, které formují jeho vědeckou imaginaci.

Historik – paměť – dějepisectví

Vztah paměti a dějin pojmenovali již staří Řekové – bohyně paměti Mnemosyné zplodila s Diem sedm Múz, mezi nimiž byla i patronka dějepisu Klío.¹⁶ Je tedy paměť opravdu matkou dějepisectví? Jakkoli se mytologická metafora může na první pohled zdát výstižná, věc je poněkud složitější.

Dnes takřka módní paměťová studia si postupně vyvinula komplikovaný pojmový aparát, který pracuje s podrobným typologickým členěním paměti – vedle individuální paměti zajímá sociální a kulturní vědce zejména paměť kolektivní, jejíž součástí může být paměť rodinná, národní, etnická a další.¹⁷ Pro téma mé úvahy je podstatný fakt, že koncepce, které v průběhu dvacátého století v těchto souvislostech vykrytalizovaly, většinou více či méně ostře rozlišují mezi rozličnými formami kolektivní paměti a konstrukcemi minulosti, jež na základě kolektivní paměti vytvářejí vědci.¹⁸

V českém prostředí už od šedesátých let Miroslav Hroch postupně propracovával triadickou konstrukci vztahu k minulosti, dodnes víceméně obecně přijímanou. První její vrstvu tvoří historické poznání, tedy vlastně sama historická

¹⁶ Viz GRAVES, Robert: *Řecké mýty*, sv. 1. Praha, Odeon 1982, s. 51.

¹⁷ Viz OLŠÁKOVÁ, Doubravka: K diskusí o paměti v českém kontextu druhého života. In: *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 3, č. 1 (2006), s. 269–277; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí: Současná bádání v paměťových studiích. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 2 (2007), s. 232–255; TUČEK, Jan: Paměť. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha, Scriptorium 2014, s. 244–257; MICHELA, Miroslav: Paměťová studia. In: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 610–628.

¹⁸ K využití paměťových studií v českém dějepisectví nejnověji viz KUDLÁČ, Antonín K. K.: Paměť v současné české historiografii. In: TÝŽ (ed.): *Cestami Mnemosyné: Paměť a identita v moderních českých dějinách*. Pardubice, Univerzita Pardubice 2021, s. 9–36; ČORNEJ, Petr – KOFRÁNKOVÁ, Václava: Místa paměti českého 19. století: Úskalí výzkumu. In: TÍŽ a kol.: *Místa paměti v procesu formování moderního českého národa*. Praha, Historický ústav AV ČR, v.v.i., 2021, s. 6–29.

věda; druhou vrstvu představuje historické vědomí, včleněné do každodenního života ve formě zpřítomnění minulosti prostřednictvím škol, masmédií a podobně; konečně třetí vrstvou je historické povědomí jako nestrukturovaný celek informací o minulosti, vyvěrající z osobní zkušenosti a posilovaný sociokulturálními vazbami.¹⁹ Zdeněk Beneš později tyto pojmy shrnul pod zastřešující termín „historická kultura“, který měl označovat sémiotický systém působící na úrovni jednotlivce i celých sociálních skupin – s centrem v historické vědě, zahrnující však vedle racionálních i mytologické výklady dějin.²⁰ Beneš dokonce uvažoval o tom, že by historická kultura mohla být přímo ekvivalentem historické paměti.²¹ S tímto pojetím ovšem Hroch zásadně nesouhlasil a později konstatoval, že nepovažuje kolektivní paměť za součást historického vědomí, nýbrž spíše za jeho aktualizaci, respektive určitou jeho společenskou funkci.²²

Pokud je tedy historiografie s pamětí propojena a sama paměť pomyslně „prosakuje“ do odborné reflexe minulosti, je evidentní, že „paměťový substrát“ každého historika či historičky nutně musí ovlivňovat jejich světový názor, a tím i jejich přístupy k interpretaci minulosti.

Než se ale obrátím k jednotlivci, bude třeba se ještě krátce zamyslet nad tím, o jakou historiografii se tu (alespoň v českém kontextu) vlastně jedná.

Jan Horský, v současnosti jeden z mála českých výsostných historiků-teoretiků, rozlišuje mezi dějepisem a historickou vědou, respektive vědami: zatímco první je založen na faktografii, holistickém pojetí celé epochy a narativním podání, druhá je postavena na explicitní teorii a analýze vybraného jevu (teorii považuje Horský za podstatný rys vědeckosti). Většina českých historiků se podle něj pohybuje někde mezi těmito dvěma polohami.²³ Horský je přesvědčen, že historická věda je svými metodami plně srovnatelná s vědami přírodními.²⁴

Protipólem pojetí historiografie coby výrazně teoretického vědeckého oboru je zhruba od šedesátých let velmi diskutovaný proud narativistického dějepisectví, vycházející z postmodernistického myšlení a spojovaný s takzvaným lingvistickým obratem. Podle jeho protagonistů je historikova prezentace minulosti

¹⁹ Souhrnně viz HROCH, Miroslav: Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní. In: ŠUBRT, Jiří (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a výzkum*. Kolín, Nezávislé centrum pro studium politiky 2010, s. 31–46.

²⁰ BENEŠ, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*. Praha, Karolinum 1995, s. 147–180.

²¹ TÝŽ: Mezi dějinami, dějepisectvím a pamětí. In: ŠUBRT, J. (ed.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu*, s. 11–19.

²² Viz HROCH, M.: Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní, s. 31.

²³ HORSKÝ, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Praha, Argo 2009, s. 98–99.

²⁴ *Tamtéž*, s. 75–79.

formovaná primárně jazykem, který používá, a historie má proto formu narativu odpovídajícího různým literárním žánrům, respektive tropům. V tomto pojetí se tedy do značné míry stírá hranice mezi historií a fikcí.²⁵ Radikální postmodernisté většinou označovali „pozitivistické dějepisectví“ (tedy empirickou, na pramenech založenou historiografii), s jeho nárokem na poznání „historické pravdy“, za překonané a v zásadě iluzorní.²⁶

V české historiografii se diskuse o postmodernismu na přelomu dvacátého a jednadvacátého století pohybovala mezi skepsí vůči jeho možnostem podstatněji ovlivnit vědecké poznání minulosti (například Jaroslav Marek²⁷ nebo o něco později Petr Čornej²⁸) a jeho přijetím coby nového modelu „vědeckosti“, a tedy i zcela legitimního teoretického rámce historického bádání (zejména Dušan Třeštík,²⁹ do jisté míry i Josef Válka³⁰).

Jakkoli česká debata o postmodernismu později poněkud utichla, v domácí historiografii stopy přece jen zanechala. S pozdními ohlasy postmodernismu může souviset například monografie Kamila Činátla o české historické paměti, v níž autor předkládá jako „třetí model“ dějepisectví (po pozitivistickém „souboru faktů“ a „ideologické konstrukci“ totalitních režimů) „teatralitu“ nebo „performativitu dějin“, tedy vlastně jakési obrazy sdílené paměti, které formují kolektivní identitu (zejména národní). Historik je součástí paměti, spoluvytváří ji, ale nestojí mimo ni.³¹

²⁵ Podrobněji viz ŠIMA, Karel: Narace. In: STORCHOVÁ, L. a kol: *Koncepty a dějiny*, s. 87–94.

²⁶ Jan Horský se v dalším svém díle pokusil v návaznosti na Franka Ankersmita a Josefa Šucha najít „střední cestu“ mezi postmoderním lingvistickým kriticizmem a empirismem (pozitivismem) v historiografii, když připustil, že kategorie „teorie“ a „narace“ mohou plynule přecházet jedna v druhou (srv. HORSKÝ, Jan: *Teorie a narace: K noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*. Praha, Argo 2015, s. 66–90).

²⁷ MAREK, Jaroslav: Historie a postmoderna. In: *Český časopis historický*, roč. 92, č. 3 (1994), s. 477–495.

²⁸ ČORNEJ, Petr: Věčný problém: Jak psát dějiny. In: TÝŽ: *Historici, historiografie a dějepis: Studie, črty, eseje*. Praha, Karolinum 2016, s. 13–29; TÝŽ: White nezměnil dějiny, ale pohled na ně. In: *Tamtéž*, s. 440–463.

²⁹ TŘEŠTÍK, Dušan: *Myslet dějiny*. Praha – Litomyšl, Paseka 1999, s. 58–67; TÝŽ: O co skutečně jde v českém dějepisectví. In: TÝŽ: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005, s. 100–119.

³⁰ VÁLKA, Josef: Co vlastně píšeme? In: *Marginalia Historica: Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy*, č. 4. Praha – Litomyšl, Paseka 2001, s. 7–16.

³¹ ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti aneb Jak vzpomínáme*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2014.

Uvedené proudy v historiografii v každém případě ukazují širokou škálu možností reflexe autorské subjektivity ve vědeckém zkoumání dějin a samy jsou těmito možnostmi zároveň neustále přetvářeny.

Obdobně jako na úvod citovaný Vít Strobach nebo Kamil Činátl jsem přesvědčen, že každý historik a historička jsou tvůrci dějin i paměti a současně jsou jimi sami tvořeni, vyprávějí příběhy budující kolektivní identitu a zároveň jsou sami hrdiny takových příběhů. Historik podle mě jednoznačně patří k dějinným aktérům: jako „poznávající subjekt“ je zároveň „tvůrčím subjektem“, jak už o tom kdysi uvažovali autoři hlásící se k takzvaným duchovným dějinám.³² Na rozdíl od radikálně postmodernistických historiků, preferujících spíše zkoumání jazykových prostředků, jsem toho názoru, že objektem poznání minulosti (jistěže objektem stále se proměňujícím a vyvíjejícím) musí být vždy jednoznačně člověk s celým rozsáhlým ideovým a zkušenostním zázemím, jehož součástí je také světový názor.

Cesty k historikovu světovému názoru

Nyní bude potřeba ohledat způsoby, jimiž se může čtenář historiografického textu, a ještě spíše pak badatel v oblasti dějin historiografie, k historikově světovému názoru přiblížit. Vypovídá o něm nějak bezprostředně vědecký text samotný, nebo jsou v tomto ohledu průkaznější spíše historikovy osobní komentáře v jiných, „mimovědeckých“ žánrech? A jakým způsobem lze takovou výpověď kriticky zkoumat?

Na následujících řádcích se pokusím odpovědět především na první položenou otázku. Druhá by vyžadovala další, samostatnou studii, založenou na zjištěních vyplývajících z odpovědí na první otázku. Při svých úvahách nadále setrvávám v oblasti soudobých dějin, u nichž se, řečeno s německým egyptologem a kulturním teoretikem Janem Assmannem, komunikační paměť zatím neproměnila v paměť kulturní.³³ Historikovy postoje a názory proto mohou být ovlivněny řadou dobových konvencí a stereotypů, které rozmlžují obrysy jeho světonázoru.

Pokusím se nahlédnout tuto problematiku ve dvou formálních rovinách, v nichž se podle mě historikův světonázor projevuje nejzřetelněji. Uvědomuji si přitom, že dějepisectví zatím nedisponuje propracovanou genologií a jeho žánrové

³² K ohlasům tohoto proudu v současné české dějepisné produkci podrobněji viz ČTVRTNÍK, Mikuláš: *Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století*. Praha, Argo – Státní oblastní archiv v Praze 2019, s. 221–276.

³³ Viz ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha, Prostor 2001, s. 46–53.

formy přes své označení nemusí vždy odpovídat vymezení běžnému v jiných vědeckých oborech, neřku-li v publicistice nebo fikční literatuře.

V prvním případě historik sám více či méně koncizně podává svědectví o svém světovém názoru prostřednictvím osobně laděných esejí, polemik, interview nebo memoárů. Ač navenek takovýto pramen představuje informace „z první ruky“, samozřejmě je nutné vždy jej konfrontovat s jinými prameny.

Ve druhém případě se stopy historikova světového názoru mohou vyjevit na základě podrobnější analýzy jeho odborných textů (časopiseckých studií, vědeckých monografií, recenzí), kde lze předpokládat výraznější komunikační odstup autora. Samozřejmě i zde, a možná ještě více než v předchozím případě, je nutné k materiálu přistupovat s kritickým zřetelem.

Je třeba počítat s tím, že mezi texty jednoho a téhož autora z obou žánrových oblastí se může projevovat diskontinuita co do projevovaného světového názoru, nebo že si v nich autor může přímo odporovat. Je to způsobeno jak rozdílností sociálních rolí, které v tom kterém případě hraje, tak jednoduše vývojem jeho názorů v čase. Historik jako kterýkoli jiný člověk zkrátka není ideový monolit.

Historik sám o sobě

Texty „osobního charakteru“, tedy takové, v nichž vědec oslovuje širší publikum spíše než úzce zaměřené expertní čtenářstvo (a zároveň v nich více odkrývá subjektivní souvislosti své práce), mohou být žánrově dost rozmanité. Pro účely své úvahy bych rád zdůraznil především tři formy, v nichž se historici a historičky rozepisují o předpokladech své tvorby, o důvodech, které je vedly ke konkrétním tématům výzkumu, a dokonce o svém osobním vztahu k těmto tématům.

V první řadě jsou to odborné eseje, v nichž autoři většinou volněji nakládají jak s odbornou terminologií, tak s bibliografickými odkazy a text často obsahuje strukturně méně sevřené úvahové pasáže.³⁴ Ladění takovýchto textů sahá od obecnějších shrnutí problematiky přes dílčí úvahy až po kritiku nebo polemiku a nevyhýbá se ani osobním názorům na různá témata. Další typ představují rozhovory, ať už vedené podle zásad orální historie,³⁵ nebo jako publicistická interview;³⁶ v obojím případě se přímo počítá s osobní otevřeností narátora. Konečně

³⁴ Viz např. BURGET, Eduard – KUDLÁČ, Antonín: *Odborný text a práce s prameny*. Praha, Vysoká škola kreativní komunikace 2021, s. 9.

³⁵ Viz VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha, Karolinum 2015 (2. vydání).

³⁶ Viz OSVALDOVÁ, Barbora – HALADA, Jan a kol.: *Encyklopedie praktické žurnalistiky*. Praha, Libri 1999, s. 82–83.

to mohou být vzpomínková díla (memoáry, autobiografie), v nichž (sebe)reflexe vlastních aktivit hraje ústřední roli.³⁷

Z oblasti esejistiky využiji dvě aktuální publikace: v prvním případě jde o individuální autorský projekt známého historika soudobých dějin, který vznikl z podnětu nakladatelství, ve druhém o týmový projekt, zahrnující větší počet autorů a autorek.

Jiří Suk nedávno shromáždil soubor svých různorodých textů vzniklých zhruba v posledních dvaceti letech a vztahujících se k období komunistického režimu v Československu, s důrazem na éru takzvané normalizace a částečně i s přesahem do doby postkomunistické transformace.³⁸ Tyto texty rozdělil „žánrově“ do tří oddílů: na eseje, rozhovory a polemiky. Jde tedy o výrazně osobnější přístup k minulosti, než jaký běžně umožňují studie publikované ve vědeckých periodikách, u nichž se předpokládá uplatnění principu *sine ira et studio*.

V předmluvě ke své knize Suk čerpá z vlastní individuální paměti. Vzpomíná na dětství a dospívání, vliv rodiny a přátel, dobovou atmosféru střední školy a poté pražské filozofické fakulty, a konečně na výrazný zlom v podobě listopadu 1989. Vazbu mezi „malými“, osobními dějinami a dějinami „velkými“ pocituje jako spíše bolestnou. Jak sám píše: „Tuto knihu lze považovat za symptom střetávání mýtu o malém štěstí s velkými historickými traumaty. Texty v ní obsažené jsou zobrazováním úzk(ostně) paměti, která je vážnou překážkou pro (bezstarostné) ponoření do mýtu.“³⁹

Pomyslnou druhou část rámu, do něhož Jiří Suk zasadil soubor svých úvah nad dějinami druhé půle dvacátého století, tvoří závěrečné zamyšlení nad knihou švýcarského historika Jacoba Burckhardta *Úvahy o světových dějinách*.⁴⁰ I obdivné reflexe nějakého konkrétního díla mohou poměrně dobře odrážet myšlenkový svět historika, nebo přinejmenším příbuzný pohled na minulost.⁴¹ Suka Burckhardt zjevně okouznil zejména svým smyslem pro historicitu i (jak Suk výslovně říká) svým „intuitivním subjektivismem“.

Sekce rozhovorů se přednostně zaměřuje na některá témata Sukova odborného zájmu, v prvé řadě na období kolapsu komunistického režimu, jeho reflexe

³⁷ Viz MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 28–32.

³⁸ SUK, Jiří: *Šťastné zítřky, úzkostné včerejšky: Eseje a jiné texty o kolizích na české cestě ke komunismu*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020.

³⁹ TÝŽ: Prolog o paměti na hřbitově, v obýváku a šupletí a dějinách za dveřmi. In: *Tamtéž*, s. 7–15, cit. s. 14.

⁴⁰ TÝŽ: Epilog na počest starého mistra Burckhardta. In: *Tamtéž*, s. 233–238.

⁴¹ Tento Sukův text původně vyšel v knize: HANUŠ, Jiří (ed.): *Historická kniha mého srdce*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2015, s. 106–115.

v postkomunistické éře a dále na osobnost Václava Havla. Zřejmě nejosobněji se Suk vyjádřil v interview pro časopis *Respekt* v listopadu 2018, v němž se vedle vzpomínky, jak coby vysokoškolský student prožíval poslední týdny roku 1989, dotkl i smyslu současné diskuse o nedávné minulosti. Přímo zde črtá paralelu mezi „tehdy a nyní“: „Hledíme do tváře jiné moci, rysy Leviathana 21. století už snad umíme lépe rozeznat. Je to technokratický a oligarchický kapitalismus, který posiluje nerovnost a oslabuje rovnováhu moci a svobodu, pracuje s konzumními a zábavními pobídkami i s vytvářením nepřítele a šířením strachu. Čelit se mu dá jen systematickou obranou těch hodnot, kvůli kterým jsme vyšli před třiceti lety do ulic a svrhli komunistický režim. Ale tentokrát to máme těžší, protože čelíme moci, kterou sami mnohem aktivněji spoluvytváříme svými každodenními postoji a skutky.“⁴²

Mezi polemikami zařazenými do knihy vyniká zvláště Sukova reakce na recenzi knihy Jiřího Hoppeho *Opozice '68* z pera Jana Mervarta.⁴³ Původně publicistický text, který Suk přepracoval do článku pro časopis *Soudobé dějiny*,⁴⁴ pojednává o střetu dvou různých pohledů na pražské jaro 1968 z hlediska možné inspirace tehdejšími modelem „demokratického socialismu“ jakožto alternativy k současnému „kapitalismu“. Už podtitulem své statě (Politická úvaha nad historickou interpretací) naznačuje Suk aktualizací rovinu takové diskuse, která předpokládá, že nelze zcela oddělit historiografický výzkum od „předpokladů tvorby“, tedy ideového zázemí historika. Aforisticky to vyjadřuje větou: „Historizují-li politici, historici jsou nuceni politizovat.“⁴⁵ Suk tady vlastně ve zkratce formuluje svůj názor na podstatu dějepisectví: nepovažuje ho za „bezpředsudečnou“ exaktní vědu, nýbrž za „disciplínu či řemeslo“, a tvrdí: „Nevěřím v objektivně a vědecky založené soudobé dějiny, které nepodléhají pnutí nějakého dualismu. Věřím ovšem v historickou invenci, která je schopna nacházet v minulosti neznámé události, dramatické zápletky, netušené souvislosti.“⁴⁶ Jeho vlastní

⁴² Žijeme v kontinuální převratné době. In: SUK, J.: *Šťastné zítřky, úzkostné včerejšky*, s. 180–189, cit. s. 186–187.

⁴³ HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K231 v období pražského jara*. Praha, Prostor 2009; MERVART, Jan: Nové aspekty „pražského jara“ ve staronovém pojetí českých soudobých dějin. In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 3 (2010), s. 453–460.

⁴⁴ SUK, Jiří: Je v pražském jaru 1968 alternativa k dnešnímu kapitalismu? Politická úvaha nad historickou interpretací. In: *Tamtéž*, s. 461–467.

⁴⁵ TÝŽ: Je v pražském jaru 1968 alternativa k dnešnímu kapitalismu? In: TÝŽ: *Šťastné zítřky, úzkostné včerejšky*, s. 219–225, cit. s. 223. Stať zde byla přetištěna bez uvedeného podtitulu.

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 225.

vědecká díla, konkrétně například oceňovaná monografie *Labyrintem revoluce*,⁴⁷ toto přesvědčení podle mého názoru jednoznačně dokládají.

S Jiřím Sukem je spjata i druhá publikace, na které se pokusím ukázat možné cesty k poznání historikova světového názoru. Společně s Jiřím Hanušem totiž Suk editorsky sestavil svazek esejů celkem sedmnácti českých historiků a historiček (vesměs moderních a soudobých dějin), v nichž se každý z oslovených vyjadřuje k inspiraci a průběhu práce na jedné své konkrétní odborné knize. Editoři se dle svých slov inspirovali knihou britského historika Richarda J. Evanse *Na obranu historie*, v níž autor polemizoval s postmodernistickými přístupy k historické práci.⁴⁸

Zastoupení autoři a autorky v tomto svazku píší především o tom, jakými způsoby interpretovali prameny a jakou žánrovou formu pro svá díla zvolili. Zvláště druhé zmíněné téma se úzce dotýká samotného prvotního impulzu ke vzniku této kolektivní publikace, tedy postmodernistického obratu v dějepisectví, jenž v některých svých projevech stíral hranice mezi faktografickým a fikčním textem, zejména však vyvolal obecnější diskusi o formách historické narace. Literární rozměr vlastní tvorby v knize nejzřetelněji zdůrazňuje Vít Smetana, který vyslovuje chválu vyprávění v historiografii, již vnímá jako „múzickou vědu, jež má mít svou stylistickou úroveň“,⁴⁹ a dále pak spolueditor Jiří Hanuš, který zde přibližuje své vyrovnávání s vlivem postmoderny, zejména ve vztahu k průkopnickým dílům Haydena Whitea.⁵⁰

Je zjevné, že většina přispěvatelů si dobře uvědomuje sociální kontext své vědecké práce: v jejich esejích se totiž poměrně často objevuje pojem „společenské objednávky“, ovlivňující psaní o dějinách. Jiří Lach také výslovně zmiňuje pramenně rekonstruovatelnou „mocenskou síť české historiografie“, tvořenou osobními vazbami, s jejíž pomocí se uskutečňoval kariérní vzestup četných historiků v univerzitní hierarchii.⁵¹ V tomto konkrétním případě měl sice autor na mysli především české dějepisectví v první polovině dvacátého století, lze ovšem předpokládat, že podobné vlivy nevymizely z oboru ani později, což by mohla potvrdit například analýza memoárů některých jeho protagonistů.

⁴⁷ TÝŽ: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Praha, Prostor 2003 a 2009.

⁴⁸ HANUŠ, Jiří – SUK, Jiří (eds.): *Dobrodružství historické interpretace / The Adventure of Historical Interpretation*. Brno, Masarykova univerzita 2021, s. 11–13; srv. EVANS, Richard J.: *Na obranu historie*. Praha, Argo 2019.

⁴⁹ SMETANA, Vít: Metodologickými meandry v proudu historiografie – až na soutok s literaturou. In: HANUŠ, J. – SUK, J. (eds.): *Dobrodružství historické interpretace*, s. 173–194, cit. s. 187.

⁵⁰ HANUŠ, Jiří: Setkání s odvrácenou tváří Ria Preisnera. In: *Tamtéž*, s. 209–220, zde s. 217.

⁵¹ LACH, Jiří: Cesta za Josefem Borovičkou. In: *Tamtéž*, s. 135–146, zde s. 143.

Jen nemnozí v knížce *Dobrodružství historické interpretace* hovoří o individuálních základech své práce, formulují své osobní názory na zpracovávané problémy, vyvolávají vlastní vzpomínky, přibližují rodinné zázemí či zájmy, které by se vztahovaly k jejich odborné činnosti. Politolog (a současný premiér) Petr Fiala prozrazuje osobní motivaci, která stála u zrodu jeho prací o takzvané skryté církvi v Československu zhruba v poslední třetině dvacátého století. Charakterizuje ji jako veřejnou obhajobu konkrétních příslušníků této komunity, s nimiž se osobně poznal, a snahu napomoci jejich uznání oficiálními církevními kruhy. Od této „angažované obhajoby“, jak píše, už byl jen krok k historickému výzkumu.⁵²

Důvody vedoucí historika k volbě nějakého konkrétního badatelského tématu jsou obvykle prezentovány jako výsledek určité racionální úvahy, souvisící například s badatelovým vzděláváním (vlivem pedagogů) a později nejčastěji se zaměřením instituce, v níž pracuje. Přesto může v tomto ohledu hrát nemalou úlohu náhoda, jak o tom v předmětné knize píše Daniela Tinková a Markéta Křížová. Tinková s nemalým vypravěčským gustem popisuje rostoucí fascinaci životem jednoho moravského osvícenského kněze, jež ji nakonec přiměla (vedle práce na jiných, původně uvažovaných tématech) „napsat knihu, kterou vůbec nechtěla psát“.⁵³ Iberoamerikanistka Markéta Křížová pak explicitně (s odkazem na italského historika Carla Ginzburga a okolnosti vzniku jeho knihy o takzvaných benandantech)⁵⁴ označuje náhodu za častý prvek historického bádání a hovoří o „nečekaných výzvách“, před něž může být člověk postaven při listování archiváliemi, které bezprostředně nesouvisejí s jeho aktuálními projekty, a dokonce toto konstatování považuje za banální.⁵⁵

Zřejmě nejsystematičtěji v této knize přistoupil k předpokladům historikovy tvorby Lukáš Fasora, když vymezil celkem čtyři základní typy podnětů pro historikovu práci: Zprv je to „společenská objednávka“, tedy souvislost s aktuálním,

⁵² FIALA, Petr: Skrytá církev a interpretace soudobých dějin. In: *Tamtéž*, s. 241–260, zde s. 245.

⁵³ TINKOVÁ, Daniela: Trápení s Josefem Sebastianem aneb O knize, kterou jsem vůbec nechtěla psát. In: *Tamtéž*, s. 59–72, zde s. 61–71. Srv. TÁŽ: *Jakobíni v sutaně: Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*. Praha, Argo 2011. – Zjevně existují i knihy, které se ke čtenáři dostaly náhodou a poté ovlivnily jeho profesní směřování. Tinková ve výše zmíněné sbírce esejů o oblíbených historických knihách podala svědectví o tom, jak ji rozsáhlé dílo Hippolyta Taina o Francouzské revoluci provokovalo protikladností svých závěrů a naplnilo ji rozčarováním z nemožnosti poznání „objektivní pravdy“ o minulosti. (Viz TÁŽ: *Revoluční epopej Hippolyta Taina*. In: HANUŠ, J. (ed.): *Historická kniha mého srdce*, s. 148–159 – viz pozn. 41.)

⁵⁴ GINZBURG, Carlo: *Benandanti: Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha, Argo 2002.

⁵⁵ KŘÍŽOVÁ, Markéta: Rodina Sudkových mezi mexickou revolucí a Pražským jarem. In: HANUŠ, J. – SUK, J. (eds.): *Dobrodružství historické interpretace*, s. 85–96, zde s. 87.

živým zájmem o konkrétní téma, který předpokládá i širší čtenářskou poptávku. K tomu přistupuje potřeba vyprávět příběhy, které Fasora označuje za poutavé pro autora i čtenáře. Do procesu dále vstupuje omezená výpověď pramenů, která limituje volný „rozlet“ historikova vyprávění. Nakonec autor zdůrazňuje inspiraci díly zahraničních badatelů (nejen historiků), neboť málokdo zahajuje svou práci na „zelené louce“.⁵⁶

Ještě o něco hlouběji se do historikova nitra spouští Radmila Švaříčková Slabáková, když označuje „snění“ (ve smyslu představivosti, imaginace, vize celku) při studiu pramenů za důležitý předpoklad vzniku historického díla. S odkazem na francouzského historika Guy Thuilliera tvrdí, že historiografická práce musí být nejprve celá „vysněna“ – autor tedy musí vědět, co chce napsat – a posléze to dokumentuje na přípravě své disertace, z níž později vznikla její první odborná monografie.⁵⁷ Výslovně o snu jakožto součásti heuristiky píše politolog Stanislav Balík, který považuje sny na pomezí spánku a bdění za znamení opravdového ponoření do zpracovávaného tématu; dokonce mu prý občas pomohly vyřešit některé odborné nejasnosti.⁵⁸

Jak již bylo řečeno, jako další médium historikova světového názoru se nabízejí publikované rozhovory, v nichž figuruje v roli respondenta; tedy typ pramene, který by mohl tvořit jakýsi „přímý kontakt“ na jeho světový názor. Postupy a metody orální historie se dají využít i pro zkoumání současné historiografie, jistěže s vědomím toho, že historik v roli narátora představuje poněkud specifickou kategorii, neboť vzhledem ke své odbornosti častěji (ve srovnání s příslušníky jiných profesních skupin) dodává vlastní výpovědi formu „historického textu“. I v tomto případě je proto nutná kritická interpretace a komparace s dalšími prameny.⁵⁹

---

⁵⁶ FASORA, Lukáš: Případ Hybeš. In: *Tamtéž*, s. 111–122, zde s. 113.

⁵⁷ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: Jak se dělá historie: Snění a psaní o šlechtě. In: *Tamtéž*, s. 73–84. Srv. TÁŽ: *Rodinné strategie šlechty: Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Praha, Argo 2007.

⁵⁸ BALÍK, Stanislav: Severomoravská mikrohistorie – splétání narativů při analýze vývoje sídelních prostorů. In: HANUŠ, J. – SUK, J. (eds.): *Dobrodružství historické interpretace*, s. 97–110, zde s. 99. Shodou okolností na kutnohorském sympoziu o paměti, které stálo u zrodu tohoto mého eseje, hovořil v diskusi balkanista Miroslav Kouba rovněž o svých snech s historickou tematikou. Jsem přesvědčen, že tato problematika by si zasloužila větší pozornost, než jaká jí dosud byla věnována.

⁵⁹ K osobitým rysům i úskalí využití orální historie v této oblasti viz MORÁVKOVÁ, Naděžda: Metoda oral history ve výzkumu dějin moderní historiografie. In: *MEMO: Časopis pro orální historii*, roč. 2, č. 1 (2012), s. 6–13.

Nedávná kniha rozhovorů vydaná u příležitosti stého výročí založení Komunistické strany Československa obsahuje vedle dvou jiných také čtyři interview s historiky soudobých dějin.⁶⁰ Respondenti na jejích stránkách hovoří o svých osobních zkušenostech s komunistickým režimem (případně, nejsou-li pamětníky, o svém názoru na něj), včetně vlivu rodinného zázemí. Z tohoto základu se pak odvíjejí hlavní tematické okruhy společně všem publikovaným rozhovorům: pohled na dějiny KSČ i na současnou Komunistickou stranu Čech a Moravy, názor na místo marxismu v dějinách i v přítomnosti, posouzení vlivu politických ideologií v dnešní době, hodnocení současného historického revizionismu ve vztahu ke komunistické minulosti a obecněji aktuálního výzkumu komunistické epochy.

Michal Stehlík se v kontextu těchto okruhů vyjadřuje poměrně zdrženlivě, zjevně se snaží vystupovat „objektivně“. Konstatuje, že marxismus jednoznačně patří do českého vývoje myšlení o dějinách, a svůj vztah k revizionismu v české historiografii pak charakterizuje takto: „Proti sobě jde paměť a historická věda, morální odsouzení komunismu s kritickým zkoumáním tohoto období. Prostě takto zjednodušeně se bezesporu mluvit nedá. (...) V tom případě bych musel pateticky zvolat: ‘Je suis revizionista’ – protože také odmítám zjednodušení pohledu na dějiny komunismu jako na dějiny represe.“⁶¹ Z jeho výroků tedy vyplývá, že spatřuje výrazný rozdíl mezi pamětí (která je „zjednodušená“ a „morálně hodnotí“) a mezi vědeckým (protože „komplexnějším“) zkoumáním minulosti, přičemž výše klade vědecké poznání. Opět se zde objevuje vymezení historika jakožto znalce, který na rozdíl od pamětníka nahlíží historické jevy kriticky a v širším kontextu.

Vítězslav Sommer se na jednom místě rozhovoru velmi stručně přihlásí k levici („Dnešní levicová kritika, ke které se také částečně hlásím...“),⁶² jeho názor na debatu o revizionismu je pak jednoznačný a vyhraněný: „Povyk kolem takzvaného revizionismu mi trochu připomíná projevy posttraumatického syndromu, kdy oním traumatem je setkání s odlišným názorem. Někteří lidé mají hluboce internalizovaný určitý výklad minulosti, který chápou jako jediný správný. (...) Chtějí tím nabourat pluralitu historického výzkumu. Takzvaní revizionisté nepopírají, že socialismus byl diktatura. (...) Spíš je třeba se ptát, proč někomu vadí odlišný názor do takové míry, že potřebuje pořádat mediální štvance

⁶⁰ VIKTORA, Matyáš (ed.): *Pěticipá totalita: 100 let KSČ v rozhovorech*. Zlín – Praha, Kniha Zlín – Albatros 2021. Kromě historiků Michala Stehlíka, Vítězslava Sommera, Pavla Žáčka a Jana Rychlíka v knize odpovídají filozof Daniel Kroupa a novinář Jaromír Štětina.

⁶¹ Rozhovor s Michalem Stehlíkem. In: *Tamtéž*, s. 60–103, cit. s. 100.

⁶² Rozhovor s Vítězslavem Sommerem. In: *Tamtéž*, s. 140–191, cit. s. 185–186.

a volat po umlčování názorových oponentů.⁶³ Sommer svůj osobní postoj ovšem formuluje dosti opatrně, jakoby zvnějšku, možná v obavě, aby nebyl jednoznačně „ideologicky“ zařazen. Polemiky nad zkoumáním a hodnocením nedávné minulosti vykresluje především coby mediální boj, v němž se opět, podobně jako u Stehlíka, vynořuje konflikt mezi „pluralitním“ vědeckým výzkumem a „traumatizovanou“ pamětí.

Na zcela opačné názorové pozici stojí Pavel Žáček: „Patřím k těm, kteří si to vysedí, kteří dojdou k poznání přes primární výzkum v archivech. Tudíž nemůžu být revizionistou. Pro mě je revizionista člověk, který je schopen popřít existenci archivních materiálů, o kterých ve svých pracích mluvím. S těmito lidmi se nedá polemizovat. Vidím v tom obrovské nebezpečí, protože revizionisté jsou schopni udělat cokoli z ničeho. (...) Revizionisté jsou navíc schopni za použití různých politických a mocenských klíčků ovládnout některé instituce. Například se dokážou vyhnout řádnému výběrovému řízení. Obzvláště špatné je, když ovládnou instituci, která má stát stranou těchto bojů. Například ÚSTR nebyl vytvořen, aby formuloval nějaké revizionistické pohledy.“⁶⁴ Na otázku o charakteru současné české historiografie pak odpověděl takto: „Já jiným neberu právo na jejich odlišný názor, já jsem natolik poučen komunistickým režimem, že jim to nevnucuji. Ale když si postavím nějakou instituci, která by měla hájit zásadní postoje, a je to i Ústavním soudem vnímáno jako součást toho pluralitního – a dnes už i ‘fejkového’ a kontrapravdivého – pohledu na dějiny, tak tedy zásadně nesouhlasím s tím, aby ti lidé, proti kterým to bylo postaveno, se té instituce zmocnili a vytunelovali ji a dávali tomu úplně jiný obsah.“⁶⁵ Žáček tedy jednoznačně spojuje diskusi o revizionismu s konkrétní institucí, v jejímž čele stál, a tím i s oborovým provozem a jeho mocenským kontextem. Takzvaní revizionisté se podle něj proviňují nejen politicky motivovanými intrikami, ale i proti pravidlům vědeckého bádání, založeného na zkoumání archivních pramenů.

Výpovědi historiků na stránkách uvedené knihy sice neobsahují ucelené a jednoznačné prezentace jejich světového názoru, ale jeho rozmlžené obrysy lze spatřovat na pozadí hodnocení role dějepiscectví při poznání soudobých dějin. Ti, kteří se vyjádřili k revizionismu se sympatiemi (Michal Stehlík, Vítězslav Sommer), považují historickou vědu za „objektivní“ způsob poznání minulosti – oproti paměti, jež s sebou přináší jednostrannost, moralizování a zjednodušování. Také Pavel Žáček ale hovoří o vědě, kterou naopak revizionisté „kontaminují“ intrikami a nerespektováním pramenů. Ve všech třech případech se historikové jakožto

⁶³ *Tamtéž*, s. 189–190.

⁶⁴ Rozhovor s Pavlem Žáčkem. In: *Tamtéž*, s. 291–249, cit. s. 241–243.

⁶⁵ *Tamtéž*, s. 249.

subjekty s rozdílnými světonázory staví na obranu vědecké objektivitu, kterou ovšem každý z nich chápe jinak.

Podotkněme ještě, že Jan Rychlík, poslední z historiků účastnících se tohoto projektu, o svých osobních postojích v knize nemluví vůbec, a dokonce mu ani nebyla položena otázka k revizionismu.⁶⁶ V jeho případě by tedy bylo třeba nahlédnout do jiných pramenů, v nichž vystupuje subjektivněji. Primárně by to byl knižně vydaný rozhovor, který s ním vedl publicista Vladimír Kučera, zachycující Rychlíkovy vzpomínky na rodinné zázemí, studia, reflexe jeho hobby či vlastní víry v Boha, krátké zamyšlení nad jeho badatelským zaměřením, ale také aktérské reminiscence některých historických událostí (rok 1968, rok 1989, rozdělení Československa).⁶⁷ Jan Rychlík dále své názory a postoje prezentuje na osobním blogu na webu *Aktuálně.cz*, kde například zřetelně vysvítá jeho podpora politiky české sociální demokracie.⁶⁸

Bohaté možnosti pro badatelské poznání historikova „nitra“ skýtají také rozličné autobiografické texty (paměti, vzpomínky, memoáry), ovšem se všemi riziky, které plynou z autorské autostylizace takových děl. Rekapitulace životní cesty vědce vcelku očekávaně obsahuje nástin jeho názorů a postojů a jejich vlivu na vlastní odbornou práci. Pro oblast soudobých dějin ovšem zatím tento typ egodokumentů u nás takřka absentuje, autobiografické texty dosud vydávali většinou spíše historikové či historičky se zaměřením na starší dějiny. Tato situace zřejmě vyplývá z badatelských preferencí i z postupné generační obměny: soudobé dějiny zažívají podstatnější rozvoj teprve od devadesátých let a větší část takto orientovaných badatelů zatím nedospěla do věku vhodného pro osobní ohlížení nazpět.

V současné době ovšem historik může vyjádřit své názory a postoje kromě tištěných stránek také ve sféře digitální komunikace, zejména v prostoru sociálních sítí. Možnost využít tento typ zdroje závisí především na otevřeném, či naopak uzavřeném přístupu ke konkrétním „statusům“, a tedy i na příležitosti se o takto prezentovaných vyjádřeních vůbec dozvědět. Otázkou rovněž je, nakolik (explicitně) se vědci na sociálních sítích zabývají předpoklady své odborné práce.

---

⁶⁶ Rozhovor s Janem Rychlíkem. In: *Tamtéž*, s. 250–311. Naopak poměrně obsáhle (a velmi kriticky) se o současném výzkumu dějin československého komunistického režimu vyjádřil filozof Daniel Kroupa (viz Rozhovor s Danielem Kroupou. In: *Tamtéž*, s. 6–59, zde s. 43 a 55–59).

⁶⁷ KUČERA, Vladimír – RYCHLÍK, Jan: *Historie, mýty, jízdní řády*. Praha, Vyšehrad 2015, s. 27–37, 44–55, 109–135, 177–178, 187–193 a 197–199.

⁶⁸ Jan Rychlík. In: *Aktuálně.cz. Blogy* [online], 2022. [Cit. 2022-07-10.] Dostupné z: <https://blog.aktualne.cz/blogy/jan-rychlik.php>.

Vedle internetového blogu stojí za zmínku ještě další příklad digitálního pramene, který je však (v tomto konkrétním případě) spíše výsledkem náhody, a navíc se ani netýká historiků soudobých dějin. Dobře však ukazuje, že přes banálnost, kterou obvykle spojujeme s komunikačními platformami, jako je Facebook, mohou i ony leccos vypovídat i o problematice, již se zde zabýváme.

Historička Daniela Tinková na svém facebookovém profilu zveřejnila 15. listopadu 2020 status k současným historiografickým hodnocením období baroka, ačkoli – jak sama zdůraznila – nepatří toto téma do oblasti jejího odborného zájmu. Stručně shrnuto, Tinková volá po revizi přetrvávajících interpretací z pera Josefa Pekaře a Zdeňka Kalisty, postavených na údajné „stabilizaci“ pobělohorské společnosti. S tímto výkladem zásadně nesouhlasí a podrobněji vysvětluje své pojetí oné epochy coby „temná“ vyvolaného rekatolizací a jejími dlouhodobými důsledky. V závěru statusu pak přímo píše v aktualizacím duchu: „Akceptovat jen rádooby pozitivní stránky tohoto období je přece stejné jako to, co se vytýká ‘revizionistům’ písčím o padesátých letech a normalizaci.“⁶⁹

Hned na začátku svého textu se svěčuje, že je potomkem „tajných evangelíků z Moravy a z Vysočiny a současně slovenských luteránů ... což je takové ‘positioning’, které můj pohled na (po)bělohorskou dobu trochu předurčuje. A to i když budu abstrahovat od svých filioevangelických, ‘pro-beraních’ sympatií a psí hlavy levičáctví.“ V diskusi pod statutem pak Tinková doplňuje svoji osobnostní charakteristiku slovy: „...jsem především marxistka-feministka kulturně protestantského (kulturprotestantisch ve smyslu E. Troeltsche) směřování (abych usnadnila případné nálepkování).“⁷⁰

Facebook svou formou nepochybně nabízí odlišné možnosti prezentace než tradiční tištěný materiál, a Tinková jich plně využívá. V komentářích pod statutem dále rozvíjí své názory (prozrazuje například, kteří současní historici a historičky s jejich pojetím baroka ji podnítily k sepsání této úvahy) a reaguje na hlasy čtenářů, rekrutujících se dle facebookových konvencí v drtivé většině z její „bubliny“, tedy z okruhu osob s obdobnými názory. Facebook umožňuje velmi rychlou odezvu, navíc oslovuje (z pohledu vědce) zasvěcené i laické publikum, které bez rozdílu stupně znalostí hodnotí protagonistovy výroky. Daniela Tinková v uvedeném statusu vychází vstříc žánrovým zvyklostem této mediální formy, zde konkrétně sklonu k nadsázce a ironickému vyhocení výroků, z něhož podle mě pramení ono až přehnaně působící vršení „nálepek“.

---

⁶⁹ Daniela Tinková. In: *Facebook* [online], 15.11.2020. [Cit. 2022-07-10.] Dostupné z: <https://facebook.com/daniela.tinkova.10>

⁷⁰ *Tamtéž.*

Historik v síti (vědeckého) textu

Díla, která historik či historička uplatňují v oficiální institucionalizované vědecké komunikaci jako výsledky svého bádání, bezpochyby obsahují mnohé složky jejich světového názoru, ať už jsou v textu vyjádřeny explicitně, nebo spíše „skrytě“ ovlivňují jejich historické interpretace.

Jaké konkrétní metody lze k tomuto pátrání využít? Kritika pramene je v tomto případě poměrně náročná, tím spíše že jeho původce vystupuje z pozice „znalce dějin“ a jejich vykladače, tedy jako autorita ovládající práci s historickým materiálem a zprostředkovávající ostatním jeho smysl. Za nejvhodnější a v zásadě nejlogičtější považuji v této souvislosti provést komparaci co nejširšího spektra textů z pera osobnosti, jejíž světonázor nás zajímá, a především informací o jejích zájmech, názorech a postojích, jak je odrážejí zdroje mimovědeckého charakteru, včetně těch již zmíněných. Ani z takového srovnání pochopitelně nemusí vzejít zcela koncizní profil dotyčné osobnosti, zvláště s ohledem na častou proměnlivost jejích názorů.

Podobně jako u textů osobní povahy rovněž u vědeckých děl do jisté míry záleží na jejich konkrétním typu. Pokusím se opět ukázat problém na několika pracích českých historiků zaměřených na soudobé dějiny.

Biografie historických osobností umožňují dějepiscům při odkrývání lidských osudů zároveň podhalit vlastní motivace, ať už se týkají výběru dané osobnosti, způsobů zachycení různých momentů jejího života, nebo celkového hodnocení jejích činů. Tyto motivace přirozeně odrážejí badatelovu individuální paměť, do níž se zkoumaná osobnost obvykle nějak otiskla.

Jiří Křesťan v úvodu svého životopisu Zdeňka Nejedlého píše o vlastním empatickém přístupu vůči této osobnosti i o jeho limitech: „Pokusil jsem se vcítit do světa hlavního aktéra této knihy, měl jsem někdy až fyzický pocit jeho přítomnosti, zaplavovaly mě prudké návaly uznání, lítosti, podivu i rozpaků a někdy i odporu. (...) Usiloval jsem o ‘znovuprožití’ životních okamžiků jednoho z nejnanadanějších a nejrozporuplnějších intelektuálů konce 19. a první poloviny 20. století, ale nemohu se podívat na svět jeho očima, pocítit totéž, co cítil on. Neboť nejsem Zdeněk Nejedlý.“⁷¹ V závěru knihy se pak k této úvaze obloukem vrací, když konstatuje: „Cestou politika a učence Zdeňka Nejedlého jsem se snažil kráčet krokem rozvázným a opatrným. Prošel, procítil a prožil jsem okamžiky, jež jsem si dokázal oživit. Nahlédl jsem přes obrubeň současnosti až tam dolů, na dno hluboké a potemnělé studně jedné lidské duše. A tam jsem s úlekem zahlédl odlesk vlastní tváře. Neboť jsem Zdeněk Nejedlý.“⁷²

⁷¹ KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka 2012, s. 18.

⁷² *Tamtéž*, s. 428.

Badatelovo poznávání (přiznává zde, že je mu Nejedlého jednání přes veškeré jeho poklesky blízké, aniž je vždy ovšem dokáže vysvětlit a zdůvodnit) je zde natolik spjato s jeho vlastní osobou, že do kalendária významných událostí Nejedlého života v příloze knihy se smyslem pro nadsázku dokonce zařadil své datum narození.⁷³ Takovéto prolínání „subjektu“ s „objektem“ v podstatě odpovídá zařazení Jiřího Křesťana jakožto historika ovlivněného hermeneutickými přístupy, které též sám, s odkazem na Petra Čorneje, v zásadě přijímá.⁷⁴ Výrazněji ovšem Křesťan své teoretické zakotvení v knize neodhaluje. Milan Ducháček mu v recenzi vytkl, že záměrně „potlačil interpretační rovinu“ své biografie,⁷⁵ osobně to ale vnímám spíše jako typický znak onoho vcítění a prožívání, o kterém Křesťan mluví v úvodu a závěru své práce a které někdy zkrátka nemusí nutně nabývat podoby tradiční interpretace pramene.

Jinak o pozadí svého biografického bádání hovoří Michal Macháček, autor rozsáhlého životopisu Gustáva Husáka. V úvodu knihy rekapituluje svou cestu k dílu nejprve vzhledem k časovému odstupu od svého „hrdiny“ a jeho světa. Jak tvrdí, sám patří ke generaci, která „již není emocionálně zainteresovaná v Husákově příběhu“; když Husák zemřel, bylo autorovi necelých šest let. Dokonce dokumentuje tuto souvislost otištěním fotografie s popisem: „Autor se svojí sestrou jako pozdní ‘Husákovy děti’ (léto 1989).“⁷⁶ Dále pak Macháček popisuje, jak se během času vyvíjel jeho zájem o osobnost posledního československého komunistického prezidenta. S jeho jménem se prý setkal poprvé ve školce v knize Petra Čorneje *Panovníci českých zemí*, později ho Husákovy osudy zaujaly v televizním dokumentárním filmu *Takoví nám vládli*.⁷⁷ Za další milník v tomto směru pak považuje fakt, že si ve fakultním semináři Jana Rychlíka zvolil Husákov život za téma diplomové práce.⁷⁸ Odtud pak už vedla přímá cesta ke knižní publikaci.

Tím ovšem představení autora vztahu k tématu, respektive k objektu jeho výzkumu, končí. Macháček jako kdyby naopak dával najevo spíše odstup od Husáka, jehož vládu vlastně nepamatuje: v textu zřídkakdy předkládá vlastní interpretace Husákovy osobnosti, nahlíží ji soustavně „zvnějšku“ jako „hlas“ pramenů (nezřídká těch, jejichž původcem je sám Husák). Čtenář se tak nedozvídá nic o Macháčkových názorech a hodnotách, které vyznává; text má zřejmě působit

⁷³ *Tamtéž*, s. 439.

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 16.

⁷⁵ DUCHÁČEK, Milan: Rudý dědek čili Zrození tragédie z ducha hudby (revisited). In: *Česká literatura*, roč. 63, č. 1 (2015), s. 123–130, zejména s. 127–128.

⁷⁶ MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha, Vyšehrad 2019 (2. vydání), s. 20.

⁷⁷ Dvoudílný dokument *Takoví nám vládli: Portréty pěti komunistických prezidentů očima jejich pamětníků* natočil režisér Karel Fuksa v roce 1999.

⁷⁸ *Tamtéž*.

jako „objektivní věda“, v níž autorský subjekt ustupuje do pozadí. Představa, že právě biografické práce více než jiné typy vědeckých textů podněcují historika, aby dal najevo svůj osobní vztah k vybranému tématu, tedy zdaleka vždy nemusí odpovídat skutečnosti.

Jak je tomu v případě psaní o nadindividuálních dějinných strukturách a procesech, které na první pohled nemusí vzbuzovat silnější emoce? Zkusme konfrontovat tento předpoklad s několika díly, která ve formě syntézy pojednávají o vybraných fenoménech českých, respektive československých soudobých dějin.

Pavel Kolář v závěru českého vydání své monografie o poststalinismu, která vznikla úpravou původní německé verze, píše, že „komunismus ve svém poststalinském reformním období byl jedním z posledních výrazů autentické politické představitivosti“. Tím se podle něj lišil jak od dogmatického stalinismu i pozdního socialismu, tak od postsocialistické ideologie konce dějin, kterou v její víře v konečný triumf parlamentní demokracie a tržního neoliberalismu Kolář označuje za „domyšlivou“. „Poststalinický způsob politického jazyka“ je podle něj charakterizován „tázavou, pochybující rozpravou, otevřeným pojetím dějin a reflexivní nostalgií, která z minulosti čerpala energii pro utváření budoucnosti“.⁷⁹

Autor zde zmiňuje souvislost předmětu svého bádání s vlastní rodinnou pamětí, když odkazuje na svého prastrýce („tvrdohlavého komunistu“), popraveného za protektorátu, a jeho sestru, která prý (snad s výjimkou období pražského jara) nikdy neměla pochybnosti o správnosti stranické politiky.⁸⁰ Přitom zdůrazňuje, že vytrvalost komunistické angažovanosti je třeba zkoumat v historických kontextech a nezužovat ji na psychologizující výklad ve formě iluze, halucinací nebo přetvářky. Takové bádání považuje za velmi důležité i proto, že v současnosti podle něj opět prožíváme velmi podobné období vyprázdňování a ritualizace jazyka, jako tomu bylo v pozdním socialismu. Úpadek levice ještě prý neznamená, že by měla „stará dobrá strana“ upadnout v zapomnění.⁸¹ Učit se z dějin má podle Koláře smysl, neboť historie je „nepřeberná zbrojnice (*sic*) kritického rozmýšlení o přítomnosti a budoucnosti. Právě v tom dnes tkví význam pojetí komunismu coby živé minulosti, pojetí, jež posiluje vědomí kontinuity.“⁸²

---

⁷⁹ KOLÁŘ, Pavel: *Soudruzi a jejich svět: Sociálně myšlenková tvářnost komunismu*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Ústav pro studium totalitních režimů 2019, s. 212.

⁸⁰ *Tamtéž*, s. 214.

⁸¹ *Tamtéž*, s. 221–222.

⁸² *Tamtéž*, s. 223.

Zřetelně tu vystupuje badatelův obdiv vůči historické době, která je předmětem jeho studia a interpretace, a to nejen z ryze individuálních pohnutek, nýbrž také pro její údajně obecný význam jakožto zdroje inspirace pro současné jednání. Historik zde vystupuje v roli vypravěče – či „básníka“, řečeno s Vitem Strobachem – který s nemalým patosem, a dokonce bojovným zápallem nabízí společnosti konkrétní typ historického příběhu coby návod hodný následování.

Z obdobných pozic vychází rovněž Jan Mervart v knize o činnosti uměleckých svazů v počátcích československé normalizace, jeho apel však patrně míří k poněkud úžeji vymezené komunitě. Při líčení své motivace k volbě uvedeného tématu sděluje: „...při práci s odbornou literaturou, v kontaktu s dobovými prameny, neméně ale také se soudobou společenskou realitou (osobně za klíčovou zkušenost považují pacifikaci zárodků studentské stávký v Hradci Králové roku 2012) a současnou kritickou teorií, jsem si začal uvědomovat širší a obecnější povahu československého normalizačního procesu.“⁸³ K základním badatelským otázkám, které si položil, následně dodává v aktualizačním gestu: „Jejich vyslovení a pokus o systematictější zodpovězení nám totiž může mnohé říct nejen o státně socialistické minulosti, ale i o reálně kapitalistické současnosti.“⁸⁴ Tuto provázanost mezi (nedávnou) minulostí a přítomností dále rozvíjí v závěru knihy, když srovnává charakter tehdejšího a současného politického systému. Dochází přitom ke zjištění, že ve výměně kolektivního odporu za obhajobu vlastních zájmů „je princip konsolidace v rámci státního socialismu i reálného kapitalismu totožný“.⁸⁵

Mervart svůj politický názor zřetelně postuluje již v úvodu a s jistou dávkou provokativnosti přitom oslovuje ostatní příslušníky historické obce: „...historiografie, potažmo vědecké bádání, může být vědomě angažované, aniž by zpochybnilo principy svého oboru. Osobní sympatie a politické přesvědčení autora navíc nemusí být skrývány za masku objektivity. Tuto hru na schovávanou ponechme liberálním badatelům! Louis Althusser v jedné ze svých přednášek provokativně prohlásil, že teorie a věda jsou bitevním polem třídního boje. Budiž mu tedy s nadsázkou vyhověno, alespoň volbou tématu a badatelských otázek.“⁸⁶

Takováto autorská deklarační⁸⁷ samozřejmě vyvolává otázky. Mervart označuje nejmenované „liberální“ historiky za ty, kteří (na rozdíl od něj) neodkrývají své

⁸³ MERVART, Jan: *Kultura v karanténě: Umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, s. 5.

⁸⁴ *Tamtéž*, s. 6.

⁸⁵ *Tamtéž*, s. 130.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 6–7.

⁸⁷ Doplnit ji může také například fakt, že Jan Mervart je spolupracovníkem think-tanku SOK – Sdružení pro levicovou teorii (viz SOK – Kdo jsme. In: SOK [online], [cit. 2022-07-10]. Dostupné z: <https://sok.bz/kdo-jsme>).

pozice. Z řečeného ovšem zároveň vyplývá, že je i přesto považuje za představitele konkrétních politických tendencí, či přinejmenším za obhájce hegemonního diskurzu, s nimiž se musí ve svém díle vyrovnat. Je tedy opravdu dějepiscectví vědou s politickými funkcemi, jak je chce vidět marxismus? A může „revizionistické“ postoje zastávat pouze historik levicové orientace, nikoli třeba liberál?

Zvláštním druhem dějepisného textu jsou pak knižní monografie, které se snaží zachytit vývoj vlastního vědeckého oboru v určitém období nebo vybraných oborových institucí (zejména těch, v nichž se sám historik profesně pohybuje). Pokusím se poukázat na vyjádření autorovy ideové pozice na dvou takto zaměřených knihách.

Jediný dosavadní větší pokus o zachycení proměn českého dějepiscectví ve druhé polovině dvacátého století představuje (jinak dosti problematická) kniha Josefa Hanzala *Cesty české historiografie 1945–1989*. Příběh oboru ve vymezeném období je zřetelně spojen s životním příběhem autora knihy, byť ten v textu přímo vystupuje jen okrajově, například ve výčtech pracovníků odborných institucí. Hanzal sice hned v úvodu práce tvrdí, že „omezení subjektivního pohledu“ je „v zásadě žádoucí“,⁸⁸ ovšem vzápětí připouští, že „jeden ze závažných problémů této práce je už zmíněný subjektivní přístup a pohled“, a dodává: „...úplně objektivní pohled není možný, zvláště zabývá-li se dobou, kterou [autor] spoluprožíval. Jeho přístup je nutně ovlivněn původem, generační, profesionální, politikou a jinou příslušností...“⁸⁹

V závěru díla Hanzal tuto subjektivitu ukazuje na vlastní „životní cestě“ – stručně rekapituluje svá studia a zaměstnání, líčí vlastní osudy v období šedesátých let, a zejména v éře normalizace, až po listopad 1989. Svoji pozici historika přitom hodnotí tak, že „nemusí se sice stydět, že by psal nepravdu nebo sloužil komunistickému režimu, nicméně spolu s dalšími vrstevníky ví, že snad nevykonával vše, co se mělo udělat“.⁹⁰ Tomuto postoji, včetně důrazu na generační zkušenost, odpovídá základní linie jeho výkladu dějin soudobé české historiografie: výrazně vykresluje temnotu a bezútěšnost doby vlády komunistické strany, zejména za stalinismu a normalizace, a do kontrastu k ní staví „nezapomenutelné“ pražské jaro 1968, s jehož ideály se tehdy ztotožňoval a s nimiž byl patrně v souladu i v době psaní své knihy.

---

⁸⁸ HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha, Karolinum 1999, s. 8.

⁸⁹ *Tamtéž*, s. 9.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 253.

Hanzalův vrstevník Josef Petráň na sklonku života vydal obsáhlý svazek, v němž provádí čtenáře historií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy prakticky ve stejném období, na které se zaměřil Hanzal. Petráň v předmluvě uvádí, že ho k sepsání této „rozpravy“ (jak opakovaně své dílo označuje) mimo jiné inspirovala diskuse o revizionismu ve zkoumání soudobých dějin. Knihu, která prý vznikla k pětadvacátému výročí listopadu 1989, autor zároveň prezentuje jako své osobní vzpomínání (výslovně přitom používá termín *ego-histoire*), neboť celé vymezené období na fakultě prožil.⁹¹ Z formálního ani obsahového hlediska se ovšem v žádném případě nejedná o memoáry – více než tisícistránková monografie obsahuje podrobné analýzy procesů a událostí naplňujících život fakulty v komunistickém režimu, které autor opírá o velmi široké spektrum pramenů, včetně nejrůznějších egodokumentů a orálněhistorických rozhovorů.

V kontrastu s deklarovaným pojetím svého díla Petráň vstupuje do textu jakožto pamětník, který se vylíčených dějů účastnil spíše jen pasivně. Poměrně krátce komentuje svůj vstup do KSČ⁹² a získání docentury v roce 1965,⁹³ vypráví o svých žácích⁹⁴ a nakonec zmiňuje okolnosti svého členství v Kruhu nezávislé inteligence na podzim 1989 i své osobní účasti na událostech na fakultě v listopadu téhož roku.⁹⁵

Petráň v uvedené knize více než Hanzal vystupuje jako „objektivní“ historik, který vlastní paměť využívá pouze okrajově jako jeden z dílčích pramenů. Vzhledem k žánrovému vymezení v předmluvě je to bezpochyby paradox, tuto autorskou pozici lze ovšem interpretovat rovněž jako oborovou konvenci, tedy již výše zmíněné potlačení subjektivity v historiografickém textu. Z formálního hlediska nabízí Petráň, na rozdíl od Hanzalova lineárně komponovaného vyprávění se zřetelně vymezenou ideovou pozicí, složitější síť pohledů na rozličné aspekty vývoje pražské filozofické fakulty, od nichž si v podstatě udržuje odstup.

Ačkoli recenze a kritiky dějepisných děl, ať už zveřejňované v publicistických či populárně-naučných médiích, nebo v odborných periodikách, nejsou dnes chápány jako příliš relevantní žánr vědecké komunikace, a proto většinou ani

---

⁹¹ PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydie: *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha, Karolinum 2015, s. 9–29.

⁹² *Tamtéž*, s. 286–287.

⁹³ *Tamtéž*, s. 288.

⁹⁴ *Tamtéž*, s. 513–514.

⁹⁵ *Tamtéž*, s. 843–846.

nejsou zahrnovány do formálního hodnocení vědecké práce, patří v každém případě k významným nástrojům oborové diskuse. Ba co více, právě jejich prostřednictvím se odehrávají i osobně laděné střety a polemiky, které v posledku vypovídají nejednou více o recenzentech a kritikách než o recenzovaných textech a jejich původcích a které tak odkrývají alespoň částečně světonázorový obzor svých pisatelů.

Z tohoto pohledu se v oblasti psaní o soudobých dějinách k ilustraci přímo nabízejí ohlasy na knihu Michala Pullmanna *Konec experimentu* z roku 2011.⁹⁶ Historický revizionismus jako pojem, který se v českém prostředí začal častěji objevovat právě v souvislosti s touto knihou a debatou o ní, už byl komentován ve výše uvedeném souboru rozhovorů ke stému výročí založení KSČ. Nyní se k němu přiblížíme prostřednictvím dobových recenzí z pera profesionálních historiků, u nichž nebudeme pro tento účel rozlišovat, zdali jsou publikovány v populárně orientovaném, nebo odborném periodiku. Podstatný je v tomto případě samotný kritický názor.

Diskuse o Pullmannově knize původně probíhala výhradně v denním tisku, konkrétně v *Lidových novinách*, na jejichž stránkách především publicista Jan Rejžek podrážděně reagoval na Pullmannovo interview s novinářem Josefem Chuchmou v *Mladé frontě Dnes* kvůli jeho hodnocení normalizačního režimu a kritickému srovnávání s neoliberální současností. V *Lidových novinách* postupně vystoupilo vedle jiných několik historiků (Vítězslav Sommer, Jan Dobeš, Jan Mervart, Markéta Devátá), kteří obhajovali právo historika na vlastní názor, včetně soudů politických, zatím však nehodnotili samotnou knihu.⁹⁷

Zanedlouho po vydání Pullmannovy knihy vyšly celkem tři recenze.⁹⁸ Milan Drápala v časopisu *Dějiny a současnost* v rubrice „Kniha, o které se hovoří“

⁹⁶ PULLMANN, Michal: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Scriptorium 2011.

⁹⁷ Normalizace tu ještě neskončila, tvrdí historik Michal Pullmann. In: *MF Dnes*, literární příloha „Kavárna“ (5. 6. 2011). Dostupné online z *iDnes.cz* [cit. 22-07-10]: [http://www.louc.cz/pril01/ppullmann2011.html](https://www.idnes.cz/zpravy/archiv/normalizace-tu-jeste-neskoncila-tvrdi-historik-michal-pullmann.A110601_183550_kavarna_chu; REJŽEK, Jan: Ještě o normalizaci. In: <i>Lidové noviny</i> (9. 6. 2011), s. 12; SOMMER, Vítězslav: Nehněvej se na zrcadlo... In: <i>Tamtéž</i> (16. 6. 2011), s. 11; DOBEŠ, Jan: Polemika, nebo kádrový posudek? In: <i>Tamtéž</i> (17. 6. 2011), s. 11; MERVART, Jan: V čem je zakopán pes. In: <i>Tamtéž</i> (28. 6. 2011), s. 9; DEVÁTÁ, Markéta: Horáková, Charta a mládež Gottwaldova. In: <i>Tamtéž</i> (29. 6. 2011), s. 11. Citované příspěvky z <i>Lidových novin</i> jsou dostupné v rámci shrnutí diskuse „Konec experimentu aneb Historie jedné diskuse z roku 2011“. In: <i>Příloha Louče</i> [online], 14.07.2011 (aktualizace 2020). © Martin Šmíd. [Cit. 2022-07-10.] Dostupné z: <a href=).

⁹⁸ Při hledání jsem využil bibliografickou databázi Historického ústavu AV ČR *Bibliografie dějin Českých zemí* [online]. Praha, Historický ústav AV ČR 2022 [cit. 2022-05-07]. Dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz/>.

zdůraznil mediální efekt Pullmannových tezí o podstatě normalizace a poukázal na limity autorova výzkumu, které podle něj spočívají především v nedostačném prověření jeho tvrzení prostřednictvím podrobných analýz konkrétních projevů normalizačního „autoritativního diskurzu“. Celkově ale tuto práci hodnotil jako podnětnou.⁹⁹ Drápala ve své recenzi neprojevil žádný osobní postoj k problematice „revize“ nedávné minulosti, Pullmannovo dílo nahlédl prostě jako text, o kterém se v rámci oboru „mluví“, k této diskusi se však blíže nevyjádřil ani nijak nevymezil svou pozici v ní.

O něco subjektivněji vyznívá recenze Jana Mervarta v časopisu *Securitas Imperii*. Pullmannovu knihu chválí mimo jiné jako výsledek „rozházných aplikací“ zahraničních metodologických přístupů i jako přínosně jiný pohled na komunistickou minulost. V samém závěru recenze přímo vyslovuje přání, aby se tato monografie stala mezníkem ve zpochybnění dosavadního „dominantního narativu“ reprezentovaného koncepcí totalitarismu.¹⁰⁰ Mervart tedy poměrně otevřeně dává najevo své sympatie k autorovu pojetí předmětného období.

Kritičtější postoj zaujímá Jiří Suk v rubrice „Knihovnička“ *Dějiny a současnosti*. Pullmannovo dílo vnímá – v souladu s pojetím této rubriky – v komparaci s dalšími dvěma publikacemi řazenými do revizionistického proudu české historiografie.¹⁰¹ Suk označuje Pullmannův přístup jako politicky motivovaný, hovoří o jeho záměrné provokativnosti při „přehodnocování hodnot“ tváří v tvář „pravcovému opovržení vším komunistickým i socialistickým“. Zároveň, alespoň v závěrečné větě svého hodnocení, oceňuje některé přínosné momenty Pullmannova díla.¹⁰² Sukovou úvahou podle mne prosvítá nedůvěra k vyhraněně politickému vnímání dějepisného psaní a vyhoceně formulované distanci od dosavadních přístupů, autor recenze hned v první větě praví, že „už se to stává normou“.

Jak se na uvedeném vzorku ukázalo, rovněž recenze mohou částečně odrážet autorskou subjektivitu historika. Oproti mému původnímu očekávání, zvláště s ohledem na aktuální kontext diskusí o revizionismu, jež dnes působí dosti vypjatě, však přece jen všechny tři zmíněné texty prozrazují snahu o „objektivní“ a „vyvážený“ postoj, vyplývající pravděpodobně především

⁹⁹ DRÁPALA, Milan: Michal Pullmann: Konec experimentu. In: *Dějiny a současnost*, roč. 33, č. 11 (2011), s. 44 (recenze vyšla bez názvu).

¹⁰⁰ MERVART, Jan: Pullmann, Michal: Konec experimentu. In: *Securitas Imperii*, roč. 19, č. 2 (2011), s. 318–320 (recenze vyšla bez názvu).

¹⁰¹ Šlo o knihy Jana Mervarta *Naděje a iluze: Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let* (Brno, Host 2010) a Vítězslava Sommera *Angažované dějepisectví: Straničká historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem* (Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011).

¹⁰² SUK, Jiří: Knihovnička. In: *Dějiny a současnost*, roč. 34, č. 6 (2012), s. 8 (recenze vyšla bez názvu).

z respektování žánrových pravidel recenze. Coby relevantní pramen pro poznání světonázorového horizontu historika ale jistě sloužit mohou, zejména v porovnání s jinými svědectvími týchž autorů (v tomto případě by se to týkalo primárně Jana Mervarta a Jiřího Suka).

Závěry

Vše, co zaznělo v mých předchozích úvahách a na okraj vybraných textů, může na většinu čtenářů působit zcela všedně až samozřejmě. Rekonstrukce, nebo alespoň nástin světového názoru historika (byť přímo tento pojem nemusí výslovně zaznít) je dnes přece běžnou součástí hlavně biografických prací, zejména pokud jejich protagonisté reprezentují už uzavřené kapitoly vývoje oboru. Vyhýbat se náhledům do jejich „vnitřního světa“ a popisovat pouze „vnější“ události jejich života by dokonce mohlo být považováno za badatelské selhání.

Otázkou ale je, jaký smysl má takové počínání u historiků a historiček, kteří nejenže jsou dosud naživu, ale navíc se aktivně účastní institucionálního provozu svého oboru, jsou jeho předními hybateli a nezřídka se podílejí na diskusích a polemikách, o kterých jsem se zmínil v úvodu.¹⁰³ Především bych chtěl zdůraznit, že nic z toho nemá být prostředkem „kádrování“, nebo dokonce nástrojem jakéhosi „honu na čarodějnice“. Zde zvláště by měla platit etická pravidla pro práci s jakýmkoli druhem pramene ve vztahu k jeho původci. Světonázorové odlišnosti mohou v diskusi vybízet k pokusům zdůvodňovat vlastní stanovisko a devalvovat to oponentovo poukazem na údajně objektivní kritéria, například na „pokrok ve výzkumu“, nebo naopak „překonaná vědecká paradigmatata“, a tímto způsobem bez nutnosti věcné argumentace hodnotit metodologickou nebo obecně odbornou úroveň oponenta.¹⁰⁴

Pokusit se alespoň částečně rozpoznat světový názor historika (ať už dřívějšího, nebo současného) prostřednictvím jím vytvořeného díla přitom patří spíše ke standardním interpretačním postupům oboru. Některé složky světonázoru nejsou sice zcela vědomé, přesto tuzemští badatelé na poli historiografie občas prozrazují veřejnosti například prvotní motivaci výběru tématu, sdělují související

¹⁰³ Týká se to ovšem samozřejmě i těch, kteří uvedené výsadní postavení nezaujímají a jsou spíše jakýmsi „proletáři vědy“.

¹⁰⁴ Takovéto axiologické postoje se v české historiografii projevují nejčastěji právě ve vztahu k nedávným dějinám, jak se ukazuje například v reflexi posunu od „totalitárního modelu“ výkladu komunistické minulosti k modelům „diferencovanějším“ (srv. MERVART, Jan: Rozdílnost pohledů na československou normalizaci. In: ČINÁTL, Kamil – MERVART, Jan – NÁJBERT, Jaroslav (eds.): *Podoby československé normalizace: Dějiny v diskusi*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Nakladatelství Lidové noviny 2018, s. 40–78).

osobní či rodinné vzpomínky nebo hovoří o „mimovědeckých“ zájmech s tématem spojených. Odborné texty, které takové „vymezení“ neobsahují, však v českém dějepisectví převažují. Poučený čtenář s orientací v oboru se pak většinou sám pokouší rekonstruovat, jakkoli neúplně a fragmentárně, obrysy autorova světového názoru, ať už z relevantních indicií v samotném textu, nebo na základě dalších autorových aktivit.

V každém případě platí, že pokud historik nijak nedeklaruje svá hodnotová východiska, značně tím snižuje recepční potenciál své vědecké práce a riskuje případné omyly či nepochopení na straně čtenáře. Požadavek, aby „odkryl karty“, bychom mohli formulovat jak utopicky (každý historik tak učiní radostně a zcela dobrovolně, neboť je to věcí stavovské cti), tak i dystopicky (časopisecká či nakladatelská „politika“ to stanoví jako publikační povinnost). Pro běžnou praxi bych ovšem základní motivaci spatřoval právě v prosté obavě ze zkraslení autorského sdělení. Názorová otevřenost je také nutná pro diskusi, bez ní se budeme vzájemně zařazovat do významově vyprázdněných „škatulek“ a potácet se v bludném kruhu.

Dnešní vysoce specializovaný a institucionalizovaný vědecký provoz paradoxně přispívá k atomizaci a izolovanosti výzkumníků, nejvýše vznikají uzavřené zájmové skupiny, které mnohdy spojuje hlavně snaha přežít v konkurenčním boji. Jsem přesvědčen, že právě proto je potřeba vzájemně se číst a komunikovat mezi sebou, snažit se pochopit jeden druhého a porozumět si, stejně jako se snažíme porozumět jednání lidí v minulosti.

Abstract

The aim of this study is to present the opportunities for research into the worldview of historians, especially historians focused on contemporary history, where it can be assumed that their set of values may influence their interpretation of the relatively recent past. The author first defines the notion of worldview and justifies the analytical use of this concept in historiographical texts. He also considers the relationship between memory, history and historiography in the given context. The author states that not many Czech historians have so far reflected on the relationship between (individual and collective) memory and the work of the historian, especially with regard to his or her position in contemporary society, which is often reduced to the role of an objective "discoverer of historical truth". Such (self)reflection presupposes the acknowledgement of the influence of the historian's individual worldview (a complex of opinions and attitudes shaped by upbringing, education, memories, generational affiliation and so on) on his or her scholarly activity. The author of the study offers two possible and complementary ways to learn about the historian's worldview: first, through his or her own testimonies and statements from

more personal texts and ego-documents (essays, interviews, memoirs or social media posts), and second, through the analysis of his or her scholarly texts (journal studies, monographs and book reviews). The author demonstrates both approaches with concrete examples of works by historians of Czech contemporary history and concludes by outlining the aims and purpose of examining the historian's worldview.

Keywords / Klíčová slova:

Czech Republic; Czech historiography; historians; contemporary history; worldview; memory

Česká republika; česká historiografie; historici; soudobé dějiny; světový názor; paměť